

УДК 1(101)130.2

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v056.2025.23>

А. О. Сошніков

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-1240-6091>

*доктор філософських наук, доцент,
професор кафедри культурологічних дисциплін та образотворчого мистецтва
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради*

ФІЛОСОФІЯ ЯК ВЧЕННЯ ПРО ЖИТТЄТВОРЧІСТЬ: СВІТОГЛЯДНА ЕВОЛЮЦІЯ ВІД КОСМОЦЕНТРИЗМУ ДО АНТРОПОЛОГІЧНОГО ПОВОРОТУ

Постановка проблеми. Найестетичнішим суспільством вважається Стародавня Греція, де й зародилася й розквітла філософія. Філософія є місцем зустрічі Краси й Істини. У буквальному сенсі це «любов до мудрості», притягнення до гармонії, до гармонійного, осмисленого та прекрасного життя.

У античному розумінні філософія насамперед була «мистецтвом життя». Якщо для актора інструментом творчості є його тіло та емоції, то для філософа – це його душа, дух, власна особистість у всій повноті. Тут суб'єкт і об'єкт повністю зливаються, тому філософія постає як найвище мистецтво – мистецтво заради самого мистецтва, внутрішнє і достатнє саме собою, водночас виходячи за межі звичного уявлення про мистецтво. Філософія – це природна форма мистецтва. Життя таких особистостей, як Сократ чи Діоген, можна вважати втіленням ролі, що поглинає особистість, перетворюючи життя на особливий образ святкової реальності.

Вчення про життєтворчість є ключовою складовою філософського мислення, яке сприймає життя як динамічний процес творення себе і навколишнього світу, а не як незмінну даність. Воно висуває людину та її діяльність у центр уваги, одночасно виконуючи роль методологічної основи для формування світогляду та життєвих орієнтирів. Філософія пропонує принципи, які сприяють орієнтації у світі, допомагають формувати особисті життєві підходи і визначати шлях у взаємодії з реальністю. Концепція життєтворчості розглядає людину як активного суб'єкта, здатного не лише існувати, але й творчо проявляти себе, змінюючи навколишній світ і власну долю. Філософське мислення на основі принципів життєтворчості передбачає глибокий процес рефлексії, який дозволяє людині краще зрозуміти себе, свої цінності та пріоритети. Життєтворчість нерозривно пов'язана з пошуком сенсу життя та людського призначення – фундаментальних філософських і духовних питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо шукати метафору, яка лаконічно та

точно передає роль філософської субкультури у суспільстві, то філософію можна порівняти з камертоном. З одного боку, неможливо зіграти на камертоні навіть просту мелодію, через що багато представників прикладних наук вважають філософію марною дисципліною. Вона, на їхню думку, нездатна безпосередньо вирішувати завдання, якими займаються спеціалізовані наукові галузі, що особливо мають практичну застосовність. З іншого боку, відсутність камертону робить узгоджене настроювання оркестру завданням сумнівним, особливо якщо музиканти позбавлені абсолютного слуху. Тому більшість практиків-музикантів розуміють цінність камертону і не поспішають від нього відмовлятися, на відміну від критиків філософії серед прикладників. Однак якщо в оркестрі є два камертони, і один із них звучить інакше – наприклад, замість «ля» першої октави видає інший тон, це неминуче призведе до фальші. Оркестр, навіть за бездоганного виконання і рухів диригента, замість гармонії створить какофонію.

Уявімо соціум оркестром, його учасників – музикантами, а Всесвіт – слухачем. Сучасний стан системи «людина – суспільство – світобудова» далекий від гармонії. Кожна культура регіональної цивілізації має свій філософський камертон, причому безліч цих камертонів звучить по-різному. Проблема ускладнюється тим, що в культурах деяких цивілізацій є не один камертон, а кілька, що видають різне звучання. Наприклад, культура європейського походження, яка домінує в Європі, Північній Америці та Австралії, займає особливу позицію: у рамках цієї культурної традиції історично склалося два основні філософські камертони. Вони впливають на формування світогляду, та заодно суперечать друг другу:

1. Філософія релігійних конфесій, заснованих на Біблії.

2. Атеїстична та матеріалістична наукова філософія, яка у XX ст. стала глобальним етапом наукового мислення.

При цьому обидва ці філософські камертони фальшивлять кожен по-своєму.

Перший відомий давньогрецький філософ, Фалес (початок VI ст. до н. е.), не залишив письмових праць, як і його учень Анаксимандр (610–546 до н. е.). Від Піфагора та його школи збереглися лише легенди, без жодних письмових свідчень. Наступні мислителі, такі як Анаксимен (583–525 до н. е.), учень Анаксимандра, Геракліт (народився у 544 році до н. е.), Анаксагор (500–428 до н. е.) та Демокріт (460–370 до н. е.), відомі переважно за фрагментами їхніх творів, що дійшли до нашого часу.

Основоположником античного ідеалізму вважається Платон (427–347 до н. е.). До нас дійшли дев'ять збірок його творів, кожна з яких містить по чотири діалоги, а також збірник листів, приписуваних Платону. Однак питання автентичності цих творів і досі викликає суперечки серед учених.

Учень Платона, Арістотель (384–322 до н. е.), ймовірно, створив три категорії творів. До першої відносять діалоги, які він видавав самостійно. Згідно з твердженнями, протягом більшої частини періоду еллінізму Арістотель був відомий філософам переважно завдяки цим діалогам. Крім того, у його спадщині виділяють архівні матеріали і трактати з різних сфер знання. Вважається, що повний перелік цих трактатів було знайдено близько 100 року до н. е. Саме це дозволило зберегти більшість його творів до сьогодні, тоді як інші роботи Арістотеля були втрачені.

В епоху середньовіччя Арістотель користувався значно більшою популярністю серед учених, ніж Платон. Його фізичні праці поширювали арабські перекладачі, а логічні та метафізичні – Боецій [4, с. 85]. Більшість творів Арістотеля, які відомі зараз, уже тоді існували в латинських перекладах чи інтерпретаціях, інколи навіть у кількох варіантах. «Афінська політика» Арістотеля була знайдена порівняно недавно – у 1891 р. в складі папірусної колекції, придбаної Брістольським музеєм.

Метою даної статті автор вважає необхідність проаналізувати, спираючись на фрагментарні та повні філософські твори античності, що дійшли до нашого часу, вчення про життєтворчість як основу давньогрецької філософської думки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Філософія є невід'ємною частиною людської культури, що вільно досліджує фундаментальні питання буття, знання, людської діяльності та поняття краси. Її завдання складні та багатогранні. Упродовж своєї тривалої історії філософія прагнула об'єднати дані науки і релігійні уявлення в цілісну систему. Вона нерідко зада-

вала нові орієнтири для науки, а іноді черпала натхнення з її відкриттів або релігійних ідей. Однак спроби простежити суворий та послідовний розвиток філософських систем у межах світової історії часто залишаються безуспішними. Зокрема, погляд Гегеля [10] на цілісну еволюцію філософії піддається критиці, адже він не узгоджується з фактичними даними. Все ж варто визнати, що філософські ідеї формувалися відповідно до духу часу та історичних обставин, відображаючи поступовий розвиток людської свідомості.

У європейській історії можна виокремити три основні періоди: античну культуру, середньовіччя з перевагою релігійних поглядів, та нову епоху, що ознаменувала звільнення розуму від впливу релігії. Встановити чіткі межі між цими етапами складно, адже кожен з них продовжував накопичений досвід попередніх епох. Водночас припущення про сувору наступність, що охоплює увесь розвиток філософських ідей, є надто спрощеним. Занепад культури під час Великого переселення народів наочно спростовує твердження про перевагу середньовіччя над античністю. У той же час недоцільно трактувати середньовічну добу як темний період, цілком відірваний від спадщини античного світу. Поділ між середньовіччям і новоевропейським періодом є ще більш умовним, адже процес визволення думки від релігійного впливу розпочався задовго до занепаду середньовічного світосприйняття і досі залишається відкритим.

Антична філософія розвивалася здебільшого у Греції, демонструючи унікальну довершеність. Її характерними рисами були глибока допитливість, вільний політ уяви та виняткові логічні здібності. Утім, грецька думка мала певні обмеження: відсутність релігійної креативності та неспроможність сприймати природу через опосередкований досвід. Ці прогалини стали основою для подальшого розвитку – середньовічна філософія компенсувала першу з них, а наука Нового часу – другу.

Грецьку філософію відзначає об'єктивність та раціоналізм. Греки сприймали людину як частину природи, шукаючи пояснень її принципів та закономірностей. Ідеї критичного феноменалізму, які попереджали про те, що світ є лише явищем свідомості, не набули широкого поширення в античному мисленні. Попри спроби софістів і скептиків рухатися у цьому напрямку, їхня концепція людини як міри всього сущого не переросла у феноменалістський світогляд. Грецький раціоналізм базувався на ідеї субстанційності розуму: він визнавав розум сутністю людини, здатною досягнути

безмежне. Для античних мислителів питання про обмеження розуму просто не існувало.

Перші етапи грецької філософії сформувалися на основі міфологічних уявлень, які, через критику та спостереження за довколишнім світом, поступово перетворювались на перші спроби створення наукового і філософського погляду на буття. Ці початкові напрямки, представлені гілозоїстами – філософами, що вбачали матерію як одухотворену сутність – зосереджувалися навколо питання про «архе», тобто першооснову, розуміючи її як об'єкт як часовий, так і субстанційний. Простими словами, перші мислителі найбільше цікавилися моментом і джерелом появи всього сущого. Хоча труднощі гілозоїстів зараз мають лише історичне значення, їх внесок надзвичайно важливий: греки ретельно досліджували всі можливі відповіді на питання про природу буття в межах доступних їм знань VII–IV ст. до н. е. Вони прагнули зрозуміти закони природи за допомогою логічного аналізу й емпіричних спостережень, проте практичних лабораторних експериментів ще не створювали [9, с. 16–80].

Розвиток філософії в античній Греції значною мірою був зумовлений свободою від релігійних догматів: релігія не стримувала мислення, і не існувало строгого поділу між сферою науки і філософії. Ранні мислителі почали усвідомлювати єдність буття, яка проявляється в розмаїтті видимих явищ, і намагались дати йому логічне обґрунтування. Погляди тих часів відбивали сутність буття як матеріальну (вода, повітря, вогонь) або як інтелектуальну та абстрактну (нескінченність Анаксимандра чи числове вчення піфагорійців). Виникнення розмаїття пояснювали через гіпотези ущільнення чи розрідження матерії або ж через комбінування і розділення частинок, які якісно однакові, але відрізняються кількісно.

Грецькі мислителі рано зрозуміли суперечливість людського досвіду у спробах осмислити єдине буття в контексті безкінечного простору та часу. Вони розділили мінливий світ явищ і незмінне єдине буття. Однією з популярних концепцій стала ідея циклічності світотворення, а винятком був Арістотель зі своєю вірою у вічне існування світу в його теперішній формі.

Грецьке уявлення про закономірності природи розвивалося від визначення через долю до усвідомлення внутрішніх законів самої природи. Проте їхній погляд на закони природи не досягнув рівня універсальності, властивого сучасним науковим парадигмам. Греки вбачали фундаментальну прірву між земними і небесними законами, що залишалась непереборною.

Демокріт, сучасник Сократа, вважається одним із найповніших ідеологів ранньої грецької філософії. Його атомістична теорія визнавала реальність порожнечі та атомів, які відрізнялися лише кількісними характеристиками. Це дозволило вивести гілозоїзм із сфери фантазій та перетворити його на науковий матеріалізм, що пояснює явища через мінімум принципів [9, с. 66–74]. Але ще до Демокріта виникла ідея, яка суттєво вплинула на подальший розвиток грецької філософії. Усвідомивши труднощі у поясненні душевних явищ виключно через матерію, Анаксагор запропонував розглядати розум як вищий принцип [9, с. 64–66]. Хоча його гіпотеза про омойомерії (що передбачала основи сучасних уявлень про склад тіл) мала скоріш локальний вплив на історію думки, визнання душі як самостійного початку змінило підхід до пізнання природи. Характер філософії гілозоїстів можна назвати механічним, але з часів Анаксагора вона набуває телеологічного спрямування. Основною метою стає об'єднання двох протилежних аспектів – причинності та цілеспрямованості – у рамках спільного базового принципу. Таким чином, грецька філософія неминуче звертається до аналізу релігійних уявлень, адже людина, в якій розум постає як незалежний принцип, отримує нову роль і більше вже не сприймається лише як частина природи.

Виникнення філософії є безперечно явищем унікальним і навіть протиприродним у контексті людської природи. Що могло примусити людей зайнятися настільки незвичайною і на перший погляд марною справою? Яка глибинна причина цього феномену? Одним із припущень може бути специфіка соціального життя давньогрецької цивілізації, насиченої культурними та етичними нормами, що відображали гомосексуальні аспекти. Це прослідковується як у літературних творах, так і в суспільних установах того часу, про що свідчать тексти Аристофана [3] і згадки про гуртки Сократа та Платона.

Сократ і Платон, будучи провідними представниками інтелектуальної еліти, творили у середовищі, де освіта та інтелектуальні зв'язки між чоловіками часто набували форми глибокої особистої близькості. Молодь, яка оточувала цих мислителів, формувала осередки, що поєднували прагнення до знання з елементами щирих емоційних зв'язків. Таким чином, філософія могла виникнути як продукт особливого соціального середовища: юнацький розум вважали більш здатним до абстрактного мислення, а бесіди на інтелектуальні теми перетворювались у спосіб піднесеного спілкування.

Для багатьох чоловіків такі обговорення ставали джерелом натхнення, відкриваючи можливість взаємодії на рівні ідей.

Сократ відіграв у цьому процесі ключову роль. Будучи захопленим концепцією Ероса і не маючи видатної фізичної привабливості, він переніс весь потенціал любові і прихильності у сферу інтелекту. Його вплив яскраво проявився у взаєминах з Алківіадом, який був вражений розумом Сократа. Таким чином, поняття любові трансформувалося: фізична привабливість поступилася місцем платонічному прагненню до ідеалу. Для філософа образ Афродіти набув нового значення, а сама філософія стала пошуком істини через зближення умів.

Сократ став першим філософом, який поставив собі за мету обґрунтувати етику та теологію. Елеати, критично налаштовані до антропоморфних і політеїстичних уявлень народної релігії, визначали єдиного Бога як вічну, незмінну і всеосяжну сутність. Проте їхнє розуміння Божества не включало моральний вимір. Натомість Сократ висунув ідею провидіння, зв'язавши людський розум із моральністю, які він вважав за природою тотожними, з Божественним началом. Ці фундаментальні ідеї дозволили йому опиратися пануючим серед софістів переконанням. Софісти наголошували на розбіжностях між чуттєвим сприйняттям і раціональним мисленням, а також на суперечностях у моральних поглядах людей. Вони розвинули теорію відносності всього наявного, проголошуючи людське свавілля найвищою цінністю. Такий підхід став неминучим наслідком розділення матерії і духу, коли чуттєве сприйняття пов'язувалося із зовнішнім світом, а розум – із закономірностями внутрішнього. Сократ протиставив сенсуалістичній теорії пізнання раціоналістичний підхід, стверджуючи існування об'єктивної істини, що ґрунтується на розумі. Проте його перша спроба ідеалістичного осмислення світу лишилася неповною та мала внутрішні суперечності. Вказувати на доцільність у природи було недостатньо – необхідно було пояснити її сутність. Так само недостатньо було визнати людський розум джерелом істини і моральності – слід було узгодити це твердження з обмеженістю достовірності чуттєвого досвіду в процесі пізнання і моралі [5, с. 20–42].

Неповні послідовники Сократа намагалися розкрити внутрішні суперечності його вчення і вирішити їх, підтримуючи однозначну правдивість одного з аспектів (наприклад, циніки та кіренаїки). Геніальний Платон, натомість, здійснив спробу знайти точку зору, здатну примирити ці протилежності і повноцінно висловити ідеал Сократового вчення. Він поєднав

погляди елеатів і Геракліта, котрі говорили про вічну змінність і незмінне буття, приписуючи ідеальну природу світу сутностей, а становлення – світові явищ, перейшовши до концепту небуття. Справжнє буття Платон пов'язував з ідеями та душею, тоді як зовнішній світ вважався мінливим, ілюзорним і нездатним досягти чистоти ідеї. Ідеї проявляються у явищах, але ці прояви завжди залишаються недосконалыми. Природна ієрархія ідей завершується у верховній ідеї добра, яку Платон порівнював із сонцем. Розум людини спрямований на досягнення ідей, адже пізнання стосується лише того, що є необхідним та загальним, тоді як чуттєве сприйняття залишається у сфері думок, де істина недосяжна.

Платон об'єднав етику та фізику, визнаючи душу ідеєю, доводячи її безсмертя та ставлячи метою людського буття уподібнення Богу. Разом із Сократом він стверджував тотожність чесноти та розуму, а також єдність чеснот у їхньому основоположному значенні, зробивши важливий крок у розвитку універсальної моральної філософії поза межами вузько національної грецької етики. Його улюбленою тезою стало переконання про те, що краще зазнавати несправедливості, ніж бути її джерелом. У своїх політичних поглядах Платон дав життя утопічному комуністичному ідеалу, вбачаючи у приватній власності головну причину людських негараздів. Водночас його критичне ставлення до мистецтва як «наслідування небуття» створювало певний дисонанс у його системі поглядів.

Платон, вирізняючись тонким і своєрідним нігілізмом, ніколи не ставив за мету пряме перетворення суспільства свого часу. Його ідеальна держава, швидше, є відображенням на соціальному рівні його власних умоглядних прагнень. Якщо таке суспільство все ж було б реалізоване, його метою неминуче стало б самознищення громадян. У цьому й приховується пояснення цікавого парадоксу: проєкт створення повністю матеріалістичного суспільства вперше висунув ідеаліст – Платон. Адже для нього головною метою людського життя виступає смерть. Смерть, у його сприйнятті, є лише символом складного й піднесеного процесу розмежування духовної та матеріальної сутності людини.

Платон зазначав, що філософія за своєю суттю є устремлінням до смерті. Це відчуття неминучого холоду проймає душу філософа – саме такою є його життєва позиція. Смерть, мороз і сніг. Щозими на Грецію опускається сніжна ковдра. Античні колони вкриваються тонким шаром блакитнуватого інею.

Усе здається нереальним, немов би уві сні. Три-можливо й водночас легко. Холодне, свіже повітря п'янить. Цей стан передано у платонівському «Федоні», де радісне й водночас тривожне обговорення смерті відбувається між засудженим Сократом та його учнями [5, с. 234–293]. Саме з цього відчуття холоду бере свій початок філософія. Все інше – це потім, це «пізніше». Фундамент філософії простий: «Адже ми всі помremo, і за цим більше нічого не буде».

На думку Платона, найкращими серед людей є філософи [5, с. 167–168]. Їхнє життя присвячене підготовці до смерті, тобто до цього розділення. Філософ культивує свою духовну природу, поступово послаблюючи її зв'язок із тілесною оболонкою, а тому смерть стає для нього логічним завершенням буття – остаточним звільненням із матеріальної «в'язниці». За античним світоглядом і уявленнями самого Платона держава є мікрокосмом, аналогом індивідуального організму. Таким чином, ідеальна держава, як і досконала людина, має ту саму мету – смерть. Отже, утопія Платона – це своєрідна держава-автодеструктор. У цьому й прихований глибинний містичний зміст його концепції політичного устрою.

Філософія Платона стала синтезом попередніх етапів розвитку думки та досягненням вершини теоретичних ідей Сократа. Вона дала чудові приклади аналізу понять та поставила перед учнями дві основні задачі: наукову і філософську. Платона вирізняло те, що він був філософом-поетом, який надавав перевагу міфічним образам над суворим науковим методом; однак його ідеалістичне світосприйняття вимагало перетворення у чітко систематизовану наукову концепцію. Цей виклик прийняли Арістотель і перипатетична школа.

Арістотель, будучи учнем Платона, присвятив своє життя систематизації та вдосконаленню філософських ідей свого вчителя [1]. Однак його діяльність цим не обмежувалася. У певному сенсі Арістотель дорівнює Платону, хоча й виступає його своєрідним антиподом, особливо якщо говорити про стиль філософствування. Мислення Платона сповнене образності, побудоване на асоціаціях та аналогіях, здатне розгортатися на кілька рівнів інтерпретації. Натомість підхід Арістотеля відзначається сухістю, точністю й науковою лаконічністю.

Арістотель у сучасній ліберальній історіографії часто постає як антипод Платона. Протиставлення ідей цих мислителів найбільш очевидне у сфері соціальної філософії. Платона характеризують як тоталітариста та утопіста, тоді як Арістотель втілює образ мислителя поміркованого, прихильника стабільного й вод-

ночас плюралістичного суспільства [7; 8]. З цієї позиції він принципово критикував платонівську концепцію ідеальної держави. Однак така точка зору часто спрощує картину, механічно пересуваючи акценти між різними аспектами платонізму та аристотелізму. Утопію Платона можна уявити як суспільство, де люди позбавлені індивідуальності, уподібнені біомеханізмам, живим лише фізіологічним існуванням. Натомість утопія Арістотеля – це світ, де людство зникло, а замість нього залишилися лише відлуння ідей чи силових полів, зайнятих маніпуляцією інформацією, відомою як «мислення про мислення». Ці дві системи по-своєму доповнюють одна одну. Різниця лише в тому, що утопія Платона представлена яскравою, життєвою мовою, а його доводи проти літератури у «Державі» опрацьовані саме у блискучій літературній формі. Мова Арістотеля натомість монотонна і прагматична: його жарти звичайно слугують лише задля різноманітності стилю, щоб не втомлювати читача. Для Арістотеля мова – винятково утилітарний інструмент. Взаємини між цими двома філософами можна порівняти із стосунками батька і сина: імпульсивний і наївний батько, вразливий у житті, передає свої погляди стриманому та обачливому синові, манірному і врівноваженому. Це полярність, але зроджена з внутрішньої логіки їх розвитку.

Платон представляє багатолікий політеїзм думки. Його утопія – примирення зі смертю, що інтегрована у тканину його творів як природна частина іронічного й шляхетного життя. Його «смерть Сократа» існує поруч із довгим життям мислителя; це смерть, що органічно поєднується з життям, своєрідні «записки із того світу». Навпаки, Арістотель – мислитель одноманітності. Його твори виглядають як «листи на той світ», які не мають адресата. Це своєрідна порожнеча, вирвана із повнокровного світу платонівських діалогів і розчинена у структурі всесвіту. Платон навіть у своїй радикальності залишається людиною. Його пекло наповнене життям: любовно та ретельно він конструює системи покарань, виправних колоній та доносів, що повинні сприяти очищенню суспільства. Уявний поділ духовного та матеріального у Платона насправді призводить до переміщення духовного не на небо, а на жорсткі умови реальності. Протилежністю є Арістотель: його гуманістичний підхід позбавлений людяності. Його ідеальний світ безлюдний і віддалений від індивідуального буття.

У концепції ідеального суспільства Платона основна ідея полягає в очищенні людей від їхньої тілесної оболонки і піднесенні душ до небес, де вони стають вічними індивідуальнос-

тями, поза межами часу і простору. Водночас, їхня сутність як особистостей все одно залишається людською. Натомість система Арістотеля спрямована на ідею створення єдиного Розуму. Це не стільки передбачає знищення людей, скільки перетворює їх на щось вдруже-зайве, таке, що втрачає виправдання для свого існування. Якби інтелектуальний проєкт Арістотеля реалізувався, людське буття втратило б свій глибинний сенс. Саме це пояснює відмінність у підходах обох мислителів: соціальний активізм Платона та м'яку пасивність ліберального підходу Арістотеля [2]. Платон цілеспрямовано руйнував життя, тоді як Арістотель у своїй непрямій, прихованій і на перший погляд непомітній діяльності піддавав знищенню сам сенс життя.

Саме Арістотель заклав основи грандіозного проєкту – ідеї перетворення філософії на науку. Цей проєкт мав на меті подолання меж філософської думки та створення умов для її безперервного розвитку. Проте ця концепція заздалегідь була приречена на поразку, адже філософія могла здобути «безсмертя» лише ціною відмови від своєї сутності та поступового перетворення на наукову дисципліну.

Арістотель сформулював теорію мислення, розробив загальну фізику та дослідив низку окремих наук, серед яких психологія, астрономія та зоологія; його учень Теофраст започаткував ботаніку. Крім того, Арістотель запропонував систематичну теорію політики, моральності та мистецтв. Він переглянув філософські основи Платона, намагаючись усунути головний недолік його вчення – дуалізм. Платон визнавав існування двох світів – ідеального та реального – але не конкретизував зв'язок між ними.

Необхідність пояснити взаємодію двох світів змусила філософів зосередитись на вирішенні цього надзвичайно важливого завдання. Арістотель, спираючись на ідеалістичний підхід, намагався об'єднати ці два світи в єдину систему за допомогою концепції, яка своїми рисами нагадує ідеї кінця XIX ст. На його думку, ідеальний світ стає реальним лише через втілення у фізичному світі, де цей процес здійснюється шляхом розвитку. Матерія, за його поглядами, – це потенційність, яка отримує реальність завдяки формі, нав'язаній ідеєю. Ідеї, таким чином, існують тільки всередині окремих конкретних об'єктів.

Антична філософія досягла свого піку в працях Платона та Арістотеля. Але ці досягнення виникли майже на самому початку її розвитку. Тож постає питання: чим була зайнята антична думка протягом ще восьми століть? Очевидно, вона не стояла на місці: перед нею

постала надважлива задача – співвіднести досвід чистого мислення, іноді суворого і навіть неприйняттого людською сутністю, із реальністю повсякденного життя. Саме це завдання визначило рух стоїцизму: як філософу жити у світі?

Розвиток арістотелізму пройшов кілька етапів. Початком було формування грекомовної філософії – органічного й оригінального за своєю природою. Досократичну думку тут можна вважати підготовкою умов та інструментарію для створення новітнього філософського шару. У вторинних та третинних філософських традиціях такий період відсутній – його замінили компіляторські підходи. Так само там не спостерігається другий період – творчий, сократичний, виразником якого став фактично один мислитель – Платон.

Платон заснував світову філософію. Він першим чітко поставив універсальні питання і вперше розробив діалектичний метод їх дослідження. Після нього вже неможливо було створити щось принципово нове. Великий мислитель сам сформував пласт світової філософії – хоч і не без недоліків. Але загалом після Платона основа була закладена, і більше нічого фундаментального створити не вдалося. Це не означає завершення філософії; навпаки, саме тоді вона почала свої інтенсивні пошуки. Проте створити нову філософію вже стало неможливо – такі явища в історії трапляються лише раз. Далі настав третій етап – період еклектизму. «Еклектизм» може мати негативний відтінок, але фактично він представляє собою найвищий рівень філософської діяльності.

Післяантична філософія якісно відрізняється від стародавньої. Західне філософське мислення можна трактувати як масштабний експеримент з подолання спадщини Платона. Єдиним шляхом до цього було надання філософії статусу науки – перетворення її в нескінченний і об'єктивний процес мислення. Досягти цього передбачалося не шляхом повної відмови від класичної філософської проблематики (що притаманно матеріалізму), а через синтез цієї проблематики з науковою методологією. Замість традиційно грецької філософії прийшло усвідомлення гріховності й потреби у спасінні, що сформувало нові пріоритети в людській свідомості. Стоїцизм та епікуреїзм шукали це спасіння в індивідуальному вимірі, ідеалізуючи образ безтурботного мудреця, який успадкував риси Сократа. Лише стоїки часом виходили за межі індивідуальної чи національної етики, проголошуючи універсальні принципи рівності перед законом та космополітизму як альтернативу вузькому націоналізму стародавніх греків. Завдяки цьому

їхні етичні вчення стали певним провісником християнської моралі. Скептики, зокрема Секст Емпірик, який продовжував традиції Піррона, також зосереджували свої зусилля на практичних аспектах життя, як це робили стоїки та епікурейці.

Висновки. У античній філософії життєтворчість розумілась як мистецтво ідеального життя: прагнення до самовдосконалення, щастя, глибокого пізнання себе й світу. Людину вважали мікрокосмом, що живе в гармонії з космосом, а головною метою – станом атараксії, внутрішньою незворушністю.

У середньовічній, переважно теологічній, традиції поняття життєтворчості не було центральним. Життя сприймалося як шлях до пізнання божественної істини та вічного спасіння, а Бог – першопричина всього. Людське існування розуміли через співвідношення з волею Бога.

У Новий час і німецькому ідеалізмі життєтворчість набуває активного, індивідуального характеру. Раціоналізм і емпіризм ставлять людину творцем свого шляху, а Кант, Фіхте, Гегель підкреслюють моральну свободу, автономію та відповідальність суб'єкта у формуванні реальності.

З часом роздуми про життя та любов віддалились від початкового емоційного контексту. Філософія очистилася від первинних імпульсів і поступово перетворилася на соціально значущий феномен. Цей процес змінив її характер – великі ідеї стали доступними навіть тим, хто раніше не долучався до інтелектуальних дискусій. Жінки, які майже не відігравали ролі у ранніх філософських колах, поступово почали сприймати цей напрям крізь призму поваги до чоловіків-філософів.

Адаптація філософії тривала століттями, формуючи її в тому вигляді, який ми знаємо сьогодні. Проте історія зародження філософії залишається неоднозначною. Вона складна, багатовимірна і подекуди провокаційна, що лише підкреслює унікальність цього явища. Філософія змогла вирватися за межі свого часу і стати символом сили людського розуму в прагненні до вічних істин.

Література

1. Арістотель. Метафізика. Переклав О. Юдін. Харків : Фоліо, 2020. 300 с.
2. Арістотель. Політика. Переклад з давньогрецької О. Кислюк. Київ : Основи, 2005. 234 с.
3. Арістофан. Комедії. Переклад із старогрецької; Вступна стаття: О. Білецький; Примітки : Й. Кобов. Київ : Дніпро, 1980. 508 с. Вершини світового письменства; Т. 31.

4. Боецій Северин. Розрада від філософії. Переклав з латинської А. Содомора. Передмова в. Кондзьолки. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. 146

5. Платон. Діалоги. Переклад з давньогрецької. Київ : Основи, 1999. 395 с.

6. Платон. Держава. Переклав з давньогрецької Д. Коваль. Київ : Основи, 2000. 355 с.

7. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Том 1. Переклад з англійської О. Коваленка. Київ : Основи, 1994. 444 с.

8. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Том 2. Переклад з англійської О. Буценка. Київ : Основи, 1994. 494 с.

9. Рассел Б. Історія західної філософії. Пер. з англ. Ю. Лісняка, П.Таращука, Київ : Основи, 1995. 759 с.

10. Hegel G. W. F. The philosophy of history New York : P. F. Collier and son, 1901. 569 p.

Анотація

Сошніков А. О. Філософія як вчення про життєтворчість: світоглядна еволюція від космоцентризму до антропологічного повороту. – Стаття.

У статті розглядається еволюція філософії, починаючи з її витоків у Стародавній Греції, де вона перетворилася на «мистецтво життя», сприймаючи життя як динамічний процес самотворення. Основна увага приділяється поняттю життєтворчості, яке закликає людей активно формувати свій життєвий шлях, а також значенню філософії в суспільстві, порівнюючи її з камертоном, що стверджує важливість внутрішньої гармонії та узгодженості в культурі. Далі обговорюються основні філософські напрямки, починаючи з античності, через середньовіччя, до новітніх часів, висвітлюючи вплив таких мислителів, як Сократ, Платон та Арістотель на формування сучасного філософського мислення. Завершується стаття обговоренням ролі індивідуальності у процесі життєтворчості, соціального аспекти філософії та важливості активної участі особи у формуванні дійсності. Філософія, як дисципліна, вийшла за межі традиційного сприйняття як естетичної науки, перетворившись у важливий інструмент для розуміння людського існування, де життєтворчість стає центральною темою. Концепція філософії як мистецтва життя постулює, що унікальність філософського мислення полягає в здатності піднімати важливі питання буття та самосвідомості, що привело до еволюції філософських традицій через різні епохи. Філософія стає відображенням суспільних змін, впливаючи на матеріальну та духовну культуру. У той же час, незважаючи на величезний прогрес, філософія стикається з пошуками нового сенсу у світі, що потребує активної участі людини як творця, що відповідає викликам часу. Філософія виступає відображенням еволюції людської думки та сприяє формуванню принципів життєтворчості, акцентуючи увагу на активному підході до пізнання та зміни світу. Вона служить важливим інструментом для досягнення гармонії в індивідуальному та суспільному житті, продовжуючи своє вдо-

сконалення у відповідь на виклики часу. Філософія завжди залишалася актуальною, адже вона відповідає на запитання про сенс життя, втілюючи у собі бажання людства до пізнання та самореалізації.

Ключові слова: життєтворчість, історія філософії, соціокультурні синтези, культурологія, філософія культури, філософія історії.

Summary

Soshnikov A. O. Philosophy as a doctrine of life-creation: worldview evolution from cosmocentrism to an anthropological turn. – Article.

The article examines the evolution of philosophy, starting from its origins in Ancient Greece, where it transformed into an “art of living,” perceiving life as a dynamic process of self-creation. The main focus is on the concept of life-creation (*zhyttetvorchist*), which calls upon individuals to actively shape their life path, as well as the significance of philosophy in society, comparing it to a tuning fork that affirms the importance of inner harmony and coherence in culture. It further discusses the main philosophical trends, starting from antiquity, through the Middle Ages, to modern times, highlighting the influence of thinkers such as Socrates, Plato, and Aristotle on the formation of contemporary philosophical thought. The article concludes with a discussion of the role of individuality in the process of life-creation, the social aspects of philosophy, and the

importance of the individual’s active participation in shaping reality. Philosophy, as a discipline, has moved beyond its traditional perception as an aesthetic science, transforming into an important tool for understanding human existence, where life-creation becomes a central theme. The concept of philosophy as an art of living postulates that the uniqueness of philosophical thinking lies in its ability to raise important questions of being and self-consciousness, which has led to the evolution of philosophical traditions through different eras. Philosophy becomes a reflection of social changes, influencing material and spiritual culture. At the same time, despite enormous progress, philosophy faces the search for new meaning in a world that requires the active participation of humans as creators, responding to the challenges of the time. Philosophy acts as a reflection of the evolution of human thought and contributes to the formation of the principles of life-creation, emphasizing an active approach to cognizing and changing the world. It serves as an important instrument for achieving harmony in individual and social life, continuing its development in response to the challenges of the time. Philosophy has always remained relevant, as it answers questions about the meaning of life, embodying humanity’s desire for knowledge and self-realization.

Key words: life-creation, history of philosophy, socio-cultural syntheses, philosophy, philosophy of culture, cultural studies, philosophy of history.

Дата надходження статті: 31.10.2025

Дата прийняття статті: 12.11.2025

Опубліковано: 15.12.2025